

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Дідуха Миколи Леонтійовича «Соціально-психологічні закономірності етнічної індивідуації», поданої на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Різномірні суспільні трансформації сучасності, поряд з позитивними їх наслідками, спричинилися до загострення міжцивілізаційних, міжетнічних суперечностей, зокрема, змінили соціальну стратифікацію українського суспільства, стали підґрунтям до дискретизації суспільних відносин, посилення етнічної інтолерантності. Актуальність дисертаційної роботи Миколи Леонтійовича Дідуха визначається тим, що зроблений ним дослідницький крок на шляху подолання зазначених проблем є надзвичайно своєчасним як із суспільного, так і з наукового погляду.

Важливість опонованої роботи зумовлюється тим, що етноіндивідуація людини сьогодні відбувається в умовах світових глобалізаційних та етнотрансформаційних тенденцій. Відтак і наукові дослідження, пов'язані з вивченням проблем етногенезу, етнізації особистості, специфіки та чинників етнічної індивідуації особи, є, безперечно, актуальними. З огляду на те, що дисертаційне дослідження М.Л. Дідуха спрямоване на концепуальне осмислення феномену етнічної індивідуації й торує шляхи практичного використання концепції, а також на положення, викладені дисертантом в рукописі дисертації на сторінках 6-13, актуальність теми можна вважати цілком обґрунтованою.

З огляду на актуальність теми, зв'язок опонованої роботи з науковими програмами, планами й темами є закономірним.

Формулювання об'єкта, предмета й мети логічно вибудовані згідно з темою, що свідчить про належний рівень наукової підготовки дисертанта. Завдання дослідження цілком відповідають визначеній темі й торкаються

проблематики етнічної індивідуації особистості у теоретичній, емпіричній та прикладній репрезентаціях проблеми.

Структура дисертації за своєю логікою чітко відповідає її завданням, що також є гідним схвалення. Дисертація складається із вступу, шести розділів з висновками, загальних висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел (524 найменування, з яких 91 – іноземною мовою) та додатків. Пропорції теоретичної й емпіричних частин дослідження автором дотримано.

Основний зміст першого розділу роботи **«Етнічна індивідуація як соціокультурне явище»** свідчить про детальну розробку феномену етнічної індивідуації: автор залучає до аналізу праці не лише психологів, але й науковців із суміжних дисциплін – соціологів, філософів, політологів, істориків. Поєднання в теоретизуванні джерел аналітичного, трансперсонального, етно-культурного походження свідчить на користь поліпарадигмальності дисертаційного дослідження. Теоретична цінність отриманих у першому розділі результатів полягає у формуванні поняттєво-категоріального апарату для подальшого емпіричного дослідження. Виклад матеріалу послідовний, логічний, теоретичні положення достатньою мірою обґрунтовані.

Грунтовний теоретичний аналіз проблеми завершується створенням у другому розділі **«Соціально-психологічна модель феномену етнічної індивідуації»** структурно-функціональної моделі перебігу процесу етнічної індивідуації. Детально описано п'ять етапів етнічної індивідуації, їх характерні прояви, сім механізмів ідентифікації на рівні окремого суб'єкта. Цілком непротирично щодо логіки етапи етноіндивідуації пояснено впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Системність дослідницького підходу спонукає автора у третьому розділі **«Побудова дослідження соціально-психологічних закономірностей етнічної індивідуації»** обґрунтувати цілісний дизайн емпіричного дослідження, дібрати комплекс релевантних методик (включно з

авторськими) для виявлення елементів етнічного несвідомого та особистісних чинників етнічної індивідуації особистості.

У четвертому розділі **«Кроскультурний аналіз змісту етнічного несвідомого»** відображено, зокрема, проєкції архетипічних образів персони, тіні, аніми та анімуса, гендерні розбіжності сприймання архетипів, дослідження хронотопу як складової етнічного несвідомого, специфіку суб'єктної активності в сакральному контексті, уявлення про причинність подій та різні види світогляду у представників чотирьох досліджуваних етносів.

Науковий інтерес викликає також і зміст п'ятого розділу роботи **«Соціально-психологічний аналіз процесу етнічної індивідуації»**, який присвячено аналізу етапів і чинників етнічної індивідуації. Дисертант із гідною поваги детальністю описує і трактує тісний зв'язок етнічної індивідуації з рівнем проявів смисложиттєвих орієнтацій; між механізмами етнічної індивідуації; між етапом етнічної індивідуації та показниками морально-етичної рефлексії; етнічної індивідуації та етнічною належністю. Насамкінець автор до висновку, що кожному етапу етнічної індивідуації притаманні власні чинники, механізми та прояви, що дозволяє чітко діагностувати, на якому саме етапі перебуває респондент.

У шостому розділі **«Система психологічного супроводу процесу етнічної індивідуації»** розглянуто принципи та методи корекції порушень процесу етнічної індивідуації; розкрито внутрішньо-особистісні чинники; напрямки корекції; сформовані механізми: проблемні прояви; бажані результати. Представлено Модель психологічного супроводу процесу етнічної індивідуації, на підставі якої автор у психологічному консультуванні та групових формах надання психологічної допомоги актуалізував ресурси етнічного несвідомого. Звертає на себе увагу багата методична палітра цієї роботи: психодраматичні та міфодраматичні прийоми й методи, авторські психологічні настільні ігри, різні варіанти арт-терапії (групове малювання, малювання мандал, створення «піскових світів», об'ємної карти

внутрішнього світу), методи вільних асоціацій, ампліфікації, роботи зі сновидіннями та продуктами активної уяви.

Серед результатів дисертаційного дослідження, які складають його наукову новизну, привертають увагу як соціально значущі висновки: про специфіку нормативного та девіантного перебігу процесу індивідуації, про кризові стани та внутрішньоособистісні конфлікти, що були спричинені особливостями перебігу процесу індивідуації, так і суто науково значущі висновки, стосовні постнекласичної парадигми досліджень у галузі соціальної психології, етнопсихології.

Поряд з цілою низкою достоїнств, дисертаційне дослідження містить окремі нюанси, зауваження щодо яких сприятиме більш повній характеристиці його результатів.

1. Сьогодні в науці існує декілька теоретично обґрунтованих підходів до розуміння структури образу (картини) світу, вкладених у працях О.М. Леонтьєва, О.О. Леонтьєва, О.Ю. Артем'євої, Ф.Є. Василюка, В.П. Зінченка, В.Ф. Петренка, В.В. Петухова, В.П. Серкіна, Ю.К. Стрелкова. Аналізуючи структуру картини світу, дисертант звертається переважно до праць сучасних вчених, які є послідовниками вищезазначених концепцій, тоді як першоджерельні праці залишаються поза увагою автора.

2. У дослідженні етнічної специфіки суб'єктної активності в сакральному контексті автором в якості стимульного матеріалу було використано фотографії сакральних місцевостей України (с.178-180). Відсутня інструкція досліджуваним, через що незрозумілим лишається, зокрема, мотив сну у відповідях респондентів. Реакції обізнаних та необізнаних на цій місцевості респондентів не диференційовані; опис результатів не поділено за етнічним критерієм. Візуальні стимули необхідно представити в Додатках.

3. Звертає на себе увагу нерівномірність аналізу етнічних архетипів за даними фольклору (с. 193-199). Розгорнутий, структурований декількома критеріями, аналіз спорадично застосовується до фольклору одного народу,

тоді як аналіз фольклору іншого народу обмежується короткими констатаціями.

4. Звітування про результати обробки даних семантичної диференціації архетипний героїв у вигляді графеми (с. 203-205) вважаємо не цілком коректним. Для підсилення доказовості емпіричного дослідження в частині виконання факторного аналізу існує традиція додавати до тексту дисертації таблиць повної поясненої дисперсії даних та матриці вилучених факторних компонентів. Наявність даних наявність таких таблиць у роботі не була б зайвою.

5. Порівняння процесу етнічної індивідуації під впливом корекційних заходів до і після проведення тренінгово-корекційної роботи (табл. 6.4.) наведено у номінальних показниках, без застосування критеріїв математико-статистичного аналізу, що робить процедуру порівняння некоректною.

6. У підрозділі 6.1. дисертації надто детально, з описом конкретних діагностико-корекційних процедур, викладено зміст тренінгової програми, спрямованої на психологічний супровід процесу індивідуації. Вбачаємо більш раціональним розміщення цих матеріалів у Додатках дисертації.

Проте, зазначені зауваження не спростовують високої оцінки дисертаційного дослідження, а певною мірою доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та теоретичної значущості проблеми, піднятої та розв'язаної в ході проведеного дослідження.

Дисертація М.Л. Дідуха відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук, які визначені Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2007 № 423 із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 11.11.2009 №1197 і від 12.09.2011 № 955.

На підставі викладеного вважаємо, що дисертація М.Л. Дідуха «Соціально-психологічні закономірності етнічної індивідуації» є завершеною

кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності складають значне досягнення у розвитку галузей психології, пов'язаних етнічною свідомістю особи, а її автор, Дідух Микола Леонтійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Завідувач кафедри практичної психології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор психологічних наук, професор

